

INLEDNING

En kyrkogård kan på många sätt ses som ett lokalt arkiv och en källa till kunskap om människor som levt i en bygd. Deras livsvillkor, samhällets utveckling och olika ideal speglas i allt från begravningsskick till inskriptioner på enskilda gravvårdar. Utifrån detta kan kyrkogårdsbesökaren få en upplevelse som väcker tankar och funderingar. Kyrkogården är med andra ord en ovärderlig kulturmiljö men samtidigt är den en plats som aktivt brukas och förnyas. Hur ska bevarandet och brukandet kunna gå hand i hand? Kyrkogårdarna ska enligt kulturmiljölagen "vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas". Samtidigt ställs kyrkogårdsförvaltarna ofta inför ekonomiska nedskärningar och rationaliseringar. Utan att ha genomfört en kulturhistorisk inventering av kyrkogården kan det vara svårt att fatta beslut om vad som är viktigt att bevara eller vilka förändringar som kan ske utan att kulturmiljön påverkas negativt.¹ Därför har kyrkogårdarna i Nordmarkens pastorat inventerats under åren 2016-2017. Syftet har varit att ta fram en bevarandeplan där kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar finns angivna. En bevarandeplan kan även utgöra underlag för Länsstyrelsens bedömningar och förhoppningsvis också underlätta för vidare forskning.

Under sommaren 2016 utfördes en selektiv fältinventering av undertecknad. Arbetet innebar fotografering av kyrkogårdarna samt av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar. Arkiv- och litteraturstudier samt framtagande av bevarandeplanen genomfördes under perioden januari-juni 2017. Handlingar och ritningar i kyrkoarkiven som förvaras vid Värmlandsarkiv har gått igenom. Vid Värmlands Museum har det topografiska arkivet studerats, liksom Helge Kjellins och Samuel Kaldén samlingar. Sockenhistoriska böcker har gett information både om kyrkogårdarna och om gravsatta personer. Personer med lokalkännedom, släktforskare, gravrättsinnehavare och anställda vid kyrkogårdsförvaltningen, har varit delaktiga som informanter. Även de gamla kyrkplatserna inom pastoratet har dokumenterats översiktligt. Kyrkogårdarna vid den gamla kyrkplatsen i Karlanda respektive Signeby i Sillerud, är dock klassade som fornminnen, och lyder därmed under bestämmelserna i Kulturmiljölagens 2 kapitel.

Arbetet har resulterat i att kulturhistoriskt mycket värdefulla respektive värdefulla gravvårdar har pekats ut och att en bevarandeplan tagits fram. Planen har upprättats av antikvarie Carina Libeck i samråd med referensgrupper i respektive församling, se *Deltagare i referensgrupperna* i källförteckningen. Grupperna har bland annat diskuterat urvalet av mycket värdefulla respektive värdefulla gravvårdar, samt riktlinjerna för användning och förvaltning av pastoratets kyrkogårdar. Bevarandeplanen har författats i enlighet med *Mall för upprättande av bevarandeplan för kyrkogård*, vilken framtagits av Maud Forsberg för Karlstads stift. Bevarandeplanen utgör underlag för vård- och underhållsplanen, vilken ska revideras med intervall om högst tio år, enligt Riksantikvarieämbetets föreskrift KRFS 2012:2 11§.

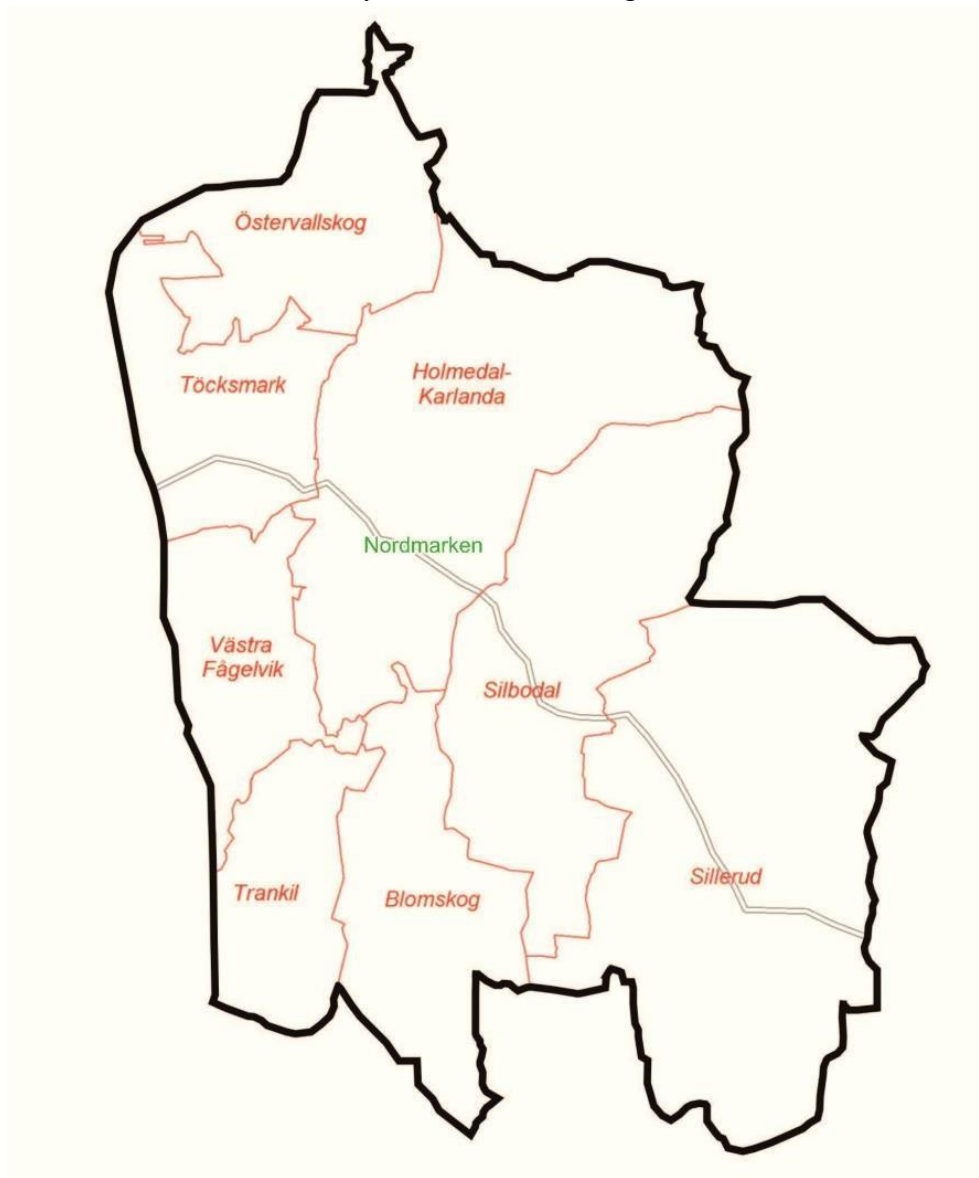
Kyrkogårdarna i Sillerud, Silbodal, Karlanda, Holmedal och Östervallskog har sedan år 2016 trädvårdsplaner framtagna av Hushållningssällskapet i Värmlands län. Trädvårdsplaner är beställda för övriga kyrkogårdar och tas fram under år 2017.

---

¹ Myhrberg 2012. Texten är med författarens och samfällighetens tillåtelse hämtad från *Bevarandeplaner för kyrkogårdar i Sjöfle pastorat*.

Juni 2017

Carina Libeck, Antikvarietjänst Eld & Forsberg AB.

Nordmarkens pastorat omfattar i dag åtta församlingar med nio kyrkor och tillhörande kyrkogård. Gamla kyrkplatser finns i Karlanda, Silbodal, Signeby i Sillerud och Kyrkobyn i Östervallskog. Kartan visar församlingarnas gränser och är gjord av Karlstads stift.

NORDMARKENS PASTORAT

Nordmarkens pastorat är beläget i västra Värmland vid norska gränsen. Pastoratet bildades 2014 genom en sammanslagning och består i dag av åtta församlingar med nio kyrkor och tillhörande kyrkogård; Blomskog, Holmedal-Karlanda, Silbodal, Sillerud, Trankil, Töcksmark, Västra Fågelvik och Östervallskog. Gamla kyrkplatser finns i Karlanda, Silbodal, Signeby i Sillerud, och Kyrkobyn i Östervallskog. De gamla kyrkplatserna i Karlanda och i Signeby i Sillerud, är i dag klassade som fornminnen.

Pastoratets utbredning sammanfaller med Årjängs kommuns gränser. E18 genomkorsar området och går via Årjängs tätort mot norska gränsen.

GÄLLANDE LAGSTIFTNING

Kulturmiljölagens 4 kap behandlar tillståndsfrågor avseende åtgärder och förändringar på kyrkobyggnadens exteriör, interiör, kyrkotomt, begravningsplats och inventarier. Vid frågor rörande förändringar på kyrkogården kontaktas Samhällsbyggnadsenheten, Länsstyrelsen.

Kulturmiljölagens 2 kap innehåller bestämmelser om fornminnen. Tillstånd för förändringar ges i vissa fall och handläggs av Samhällsbyggnadsenheten, Länsstyrelsen.

Begravningslagen behandlar frågor om begravningsverksamhet, begravningsplatser, gravrätt och gravanordningar. Vid frågor rörande detta, kontaktas Kyrkogårdsförvaltningen.

Miljöbalkens 7 kap 5 § ger ett generellt skydd för alléer utanför kyrkogården. Vid frågor om tillstånd för förändringar, restaurering eller återskapande ska kontakt tas med handläggare på Naturvårdsenheten, Länsstyrelsen.

Plan- och bygglagen innehåller bestämmelser om planläggning av mark och vatten. Bygglovsfrågor gällande byggnader, installationer och utvidgning av kyrkogårdar handläggs av Årjängs kommun.²

---

² Kapitlet gällande lagstiftning har framtagits av Maud Forsberg, Antikvarietjänst, i samarbete med Annalena Nordström, Länsstyrelsen Värmland.

KYRKOGRÄRDAR OCH GRAVVÅRDAR – EN HISTORISK ÖVERSIKT

I alla tider och inom alla kulturer har människor på något sätt tagit hand om sina döda. Enligt kristen tro besegrade Jesus döden och likt honom ska alla troende också uppstå ifrån de döda. De första kristna övertog semiternas gravskick att begrava sina döda på speciellt avsatta platser. Jordbegravning har därefter ända in i modern tid varit det kristna begravningsättet och de döda begravdes i öst-västlig riktning för att på uppståndelsens dag kunna möta Kristus ansikte mot ansikte. Redan under medeltiden användes området närmast kyrkan som begravningsplats. Det kringgärdades av en mur för att markera gränsen för den vigda jorden. Muren som till en början var av träbalkar, kallades i äldre tid för bogårdsmur och senare kyrkogårdsmur. Kyrkogården var indelad i kvarter där varje hemman hade sin anvisade plats. Ytan var öppen, gräsbevuxen och betades av kreatur. Gravarna var oregelbundet placerade och gränsen dem emellan omarkerad. Enligt en seglivad föreställning skulle inte norrsidan om kyrkobyggnaden ha använts som begravningsplats under medeltiden då man trodde att onda makter vistades i norr. Andra forskningsrön visar dock att kvinnorna under tidig medeltid i många fall begravdes på kyrkans norrsida, Mariasidan, medan männen oftast begravdes på sydsidan. Senare förvisades självspillingar, d v s de som tagit sitt eget liv, och avrättade personer till den norra delen av kyrkogården. De mest eftertraktade gravplatserna låg närmast koret och söder om kyrkan, helst direkt intill kyrkväggen. På så sätt delades kyrkogården in i områden som skilde de besuttna från de egendomslösa.

Under senmedeltiden kunde personer ur de högre samhällsskikten också få sina gravplatser inne i kyrkorna. Kyrkorummen blev härigenom hälsovådliga att vistas i men först med 1783, 1805 och 1815 års kungliga förordningar fick de hygieniska aspekterna genomslag och begravningsskicket förbjöds. För att komma tillrätta med de äldre överfyllda och ohälsosamma kyrkogårdarna beslutade riksdagen år 1815 att begravningsplatserna av hygieniska skäl skulle anläggas på avstånd från kyrka och bebyggelse. Härigenom uppstod den separering mellan kyrkogård och griftegård som särskilt präglar större samhällen och städer. Kungl. Majt anbefallde också att begravningsplatserna skulle inhägnas och planteras med buskar, träd och häckar. Dessa ansågs inte bara ha en estetisk funktion utan att det också renade luften. Nya planritningar på kyrkogårdar skulle vidare godkännas av Överintendentämbetet. Kyrkogårdsidealet kom till en början att präglas av symmetriska grusgångssystem likt stadsplaneringens rutnätsplan, regelbundna kvarter, markerade gravplatser med stensocklar eller påkostade gjutjärnsstaket, alléer och tuktade planteringar. Under 1800-talets senare del kom den engelska fria och naturliga parkstilen att påverka utformningen av många kyrkogårdar med mjukt formade kvarter och slingrade gångar.

Under medeltiden var träkors den vanligaste markeringen på gravarna. Tidigt började dock de mer välbeställda att förse sina gravar med liggande hällar, däribland så kallade liljestenar, och ibland resta stenar eller sarkofager. Under 1600-talet ersattes de liggande hällarna av resta stenar vilket gav kyrkogårdarna en helt ny karaktär. Samtidigt blev gjutna järnkors allt vanligare. I Värmlands och Dalslands bruksbygder fick flerarmade smideskors med rik utformning stort genomslag. Under 1800-talets andra hälft började större stenhuggerier att i tryckta kataloger lansera höga iögonfallande granitstenar som på beställarnas önskemål kunde förse med ornament och förgylld text som förutom den dödes namn och levnadsdatum också angav yrke och gårdsnamn eller hemort. Den stora allmänheten fortsatte dock att använda enkla träkors eller mer anspråkslösa stenar.

Under funktionalismen på 1930-talet förändrades idealet mot mer enhetliga och lättskötta kyrkogårdar med anspråkslöst utformade granitstenar stående i raka rader på obrutna häckinramade gräsytor. Förändringen mot enkelhet och likformighet speglade samhällsförändringen i stort som präglades av ett större jämställdhetsideal. Stränga bestämmelser om mått och utformning samt massproduktion av stenar medförde under kommande årtionden att gravvårdarnas äldre variationsrikedom försvann. Från 1990 ges utformning och storlek av gravvårdarna åter större frihet. Under senare tid har antalet urngravar ökat. Många väljer också att få askan anonymt nedgrävd i minneslundar. Dessa nya begravningskick kan höra samman både med att antalet krematorier har ökat men också med ett förändrat synsätt på döden.³

En ny begravningsform som allt mer efterfrågas är askgravplatsen och askgravlund. De svarar mot ett behov av ett icke-anonymt gravskick, där det finns en plats att gå till men utan krav på att behöva sköta om graven.⁴ En askgravplats upplåts med gravrätt för ett visst antal askor, men med starka restriktioner vad gäller gravvårdens form. Vanligen ges gravvårdarna en enhetlig utformning i en gemensamt skött plantering. Smyckning får då endast ske med snittblommor och ljus. En askgravlund är en mindre anonymiserad form av minneslund, där anhöriga får närvara vid gravsättningen. Upplåtelse av gravrätt görs inte. Det finns dock möjlighet att sätta ut ett namn vid en gemensam smyckningsplats.⁴

---

³ Nordström 1999. Kapitlet har med författarens tillstånd hämtats från skriften *Kyrkan mitt i byn*. 4 Petersson 2006.

⁴ Sandell 2012.

Smyckad landsväg, s.k. *baring*, i Blomskog sommaren 2016.

LOKALA TRADITIONER

I västra Värmland har en tradition förekommit som kallas *baring*, vilket troligen kommer från ordet barr, som i granbarr. Sorgehuset och bygdens folk visar sin hedersbetygelse genom att smycka vägen från sorgehuset mot kyrkan med granris och s.k. *barrosor*. På vissa ställen lever denna sedvänja kvar. Sommaren 2016 skedde detta bl.a. i både Västra Fågelvik och i Blomskog. I boken *Omkring Töck och Östen*, av Karl A. Östlind från år 1930, anges följande;

"Den döde ikläddes oftast, sedan kroppen tvättats, sina bästa kläder med strumpor, handskar o.s.v. "Likhälmen" tillika med sämre kläder brändes, medicinen hölldes bort. Likkistan av furubräder tillverkades av någon närboende snickare. Dagen innan uppsattes av de närboende granar med avbarkade stammar och stympade toppar, två och två, först vid dörren till boningshuset och inne med hackat granris. Utefter kyrkvägen visade de boende sin uppmärksamhet genom att lägga ut rosetter av granris var vid sitt vägskäl. Före likfärdens avtåg från sorgehuset förekom vanligen den dödes personalia tillika med psalmsång. Intill 1800-talets slut hade man den gamla seden att i betslet av likvagnens häst eller hästar fästa vita dukar. Prestavering skedde ofta med det smidda järnkors, som tillhörde familjen, slakten eller hemmanet. Självspillingar lyftes utan klockringning över muren och jordfästes "i stillhet" norr om kyrkan. Dödfödda barns lik stacks oförmärkt in under kyrkgolvet. Många sådana lådor samlades ihop vid 1925 års kyrkorestaurering och grävdes ned. Liksom vid bröllop förekom även vid begravning rikligt med mat och dryck, och en hedersam begravning skulle liksom bröllop firas i två eller tre dagar".

Harriet Nilsson i Östervallskog, berättar att man även brukade smycka de barkade granstammarna med svart och vitt kräppapper.

Bilden är tagen år 1895, i samband med en begravning för Jakob Johannesson (1821-1895) i Rommenäs, Rönninga, i Östervallskogs socken. Lägg märke till de avbarkade granstammarna som ställts vid husets entré. Fotot tillhör Harriet Nilsson i Östervallskog. Jacob var Harriets farmors morfar.

Smyckad landsväg, s.k. *baring*, sommaren 1937. Foto: Komminister John Hagberg, Östervallskog, Värmlands Museums arkiv.

GRAVVÅRDSUTVECKLING I NORDMARKENS PASTORAT

Medeltid-1850

I Blomskogs kyrka förvaras pastoratets äldsta gravvård, en medeltida s.k. stavkorshäll, troligen tillverkad av täljsten (bild 1).⁵ Hällen låg tidigare som trappsten vid den gamla kyrkan. Stenens översida är utformad som ett tak med låg resning, och är ornerad med ett latinskt repstavskors i relief. Enligt N. G. Djurklous dokumentation år 1867, har hällen haft ett timglas i det övre vänstra hörnet. I det nedre vänstra hörnet fanns rester av en minuskelinskrift, av vilken tre bokstäver gick att läsa; "ria", möjligen ur namnet Maria. I dag är timglas och inskrift utplånade, och hällen bär senare tiders "klotter" i form av inristade initialer. I Karlstads stift finns några få kända medeltida stenar av typen liljestenar, med livsträdsmotiv, och stavkorshällar, vilka domineras av ett kors eller stavkors. Stenarna är med få undantag huggna i sandsten, och till formen är de oftast trapetsoida, d.v.s. nedåt avsmalnande. Stavkorshällar kan påträffas i andra delar av landet, men en koncentration av liljestenar och stavkorshällar återfinns i Vänerlandskapen. Dateringen av dessa stenar är omdebatterad och omfattar en tidsperiod från 900-tal till 1200-tal. Den senaste forskningen framför dock att den här typen av stenar är tillverkade i en romansk stil, med datering till ca 1150-1250-tal. Stenarnas funktion har också varit omdebatterad av forskarna. En del ställer sig frågande till att de varit gravhällar då stenarna i många fall är namnlösa. Man tror i stället att stenarna varit placerade i kyrkor, för att förmedla kristendomens budskap om uppståndelse och evigt liv. Andra menar att det inte alls är ovanligt med namnlösa monument vid den här tiden, och kan också påvisa att det i flera fall förekommer inskriptioner över den döde.⁶

⁵ Stenen omnämns i flera källor som en stavkorshäll. Den finns dock inte med den inventering över kända stavkorshällar som gjordes av Vänermuseet i Lidköping 2007. Det är oklart varför stenen i Blomskog har utelämnats, men enligt katalogen, *Liljestenar och stavkorshällar*, var det i vissa fall svårt att definiera vilka stenar som är stavkorshällar, och vilka stenar som är övriga tidigmedeltida gravhällar.

⁶ Nitenberg, Thorson 2007 samt Nitenberg 2009.

I Trankil finns ytterligare två vårdar av en medeltida typ, som var vanlig ända in på 1600-1700-talet (bild 2). Gravvårdarna, som är ringkors tillverkade av täljsten, har placerats på vardera sida om bårhusets entré. Det ena korset lär ha den numera oläsliga inskriptionen AAS 1757 (Anders Andersson). Det har tidigare rått oenighet om dess ålder, då inskriptionen kan vara senare gjord än själva gravstenen. De äldsta stenvårdarna i pastoratet är bland annat tillverkade av lättbearbetad kalksten, skiffer och täljsten. Vid gamla kyrkplatsen i Silbodals finns två stora kalkstenschällar, nötta av tidens tand, från 1700-talets andra hälft, lagda över två kyrkoherdar och deras familjemedlemmar (bild 3). Det var inte ovanligt att högreståndspersoner begravdes i särskilda gravkammare under kyrkorna vid den här tiden. Det är dock inte känt om graven i det här fallet ursprungligen har funnits under kyrkan. De äldsta vårdarna är i regel enkelt huggna, och endast försedda med en korsymbol, initialer, födelse- och dödsår. Ett exempel är en enkel stenstolpe från 1814, som markerar en gravplats i Blomskog (bild 4). Ett exempel från Karlanda visar en vård från 1850, med en tidstypisk form. Stenen har en rundad topp och är försedd med sidoprofiler. Överst finns en symbol av Guds allseende öga (bild 5).

Under 1700- och det tidiga 1800-talet var smideskors vanliga som minnesmärken. Korsen har flöjlar försedda med initialer och årtal. De har ibland använts av flera generationer och kan därför vara ombyggda med tillägg från olika tider. Ett av smideskorsen på Silbodals kyrkogård har troligen använts under lång tid då det har sex årtal. Det första är tillkommet år 1783 och det sista år 1854 (bild 6).

1850-1900

Under 1800-talets andra hälft introducerades industriellt tillverkade gravvårdar, vilka kunde beställas ur en katalog. Gjutjärn och granit blev vanliga material. De äldsta gjutjärnsvårdarna har i många fall en sentens eller ett bibelord på baksidan. Bildexemplet är ett gjutjärnskors från 1863 i Blomskog (bild 7). Från denna tidsperiod finns stenar både i naturromantisk och i klassicerande stil. Gravvårdar med blandade material förekommer också. Exemplet från Holmedal (bild 8), visar en vård från 1871, med fint skulpterad murgröna eller vinblad. Över namnplattan av marmor, sitter en infälld medaljong av biskviporslin, gjord efter förlaga av den danske skulptören Bertel Thorvaldsens motiv *Dagen*.

I Nordmarkens pastorat finns påfallande många vårdar av täljsten, tillverkade i olika former och storlekar. I Västra Fågelvik finns ett tjugotal bevarade gravvårdar från 1800-talets slut, vilka minner om den lokala täljstensindustrin. Här är de flesta tillverkade i en hög tredelad modell (bild 9). Under 1800-talets slut anlades i regel familjegravarna som grusgravar omgärdade av stenramar eller staket. I dag återstår endast ett fåtal grusgravar och enstaka järnstaket. Bildexemplet visar familjen Biesérts gravplats i Töcksmark (bild 10).

1900-1930

Omkring sekelskiftet 1900 blev höga flerdelade gravvårdar i diabas, även kallat svart granit, populära. Diabasstenarna har ofta polerade ytor och schablondekor. Den obeliskliknande stenen på bilden är från 1916, och står på Töcksmarks kyrkogård (bild 11). Omkring 1920-talet blir höga, grovt huggna bautastenar vanliga på kyrkogårdarna. I Östervallskog utmärker sig en grovt bearbetad sten från 1917, som är försedd med ett svartvitt porträtt i s.k. fotokeramik (bild 12 och 13). Ytterligare en äldre gravvård på kyrkogården är försedd med ett porträtt i samma teknik. I Karlstads stift är det ovanligt att äldre vårdar är försedda med fotografier. En annan typ av porträtt på den avlidne finns på Karlanda kyrkogård. Här finns en framträdande gravvård från år 1919, vilken har ett porträtt i relief, enligt uppgift hugget av en polsk konstnär/ stenhuggare i Bohuslän (bild 14).

Under perioden förekommer även gravvårdar som utgörs av ett stort stenkors, placerat på en sockel. Exemplet visar en vård från 1920 på Trankils kyrkogård (bild 15). På flera av kyrkogårdarna förekommer också stenvårdar som ska likna en stubbe. Den avhuggna trädstammen är tänkt att symbolisera det avbrutna livet. Stubben på bilden är från 1920 och står på Karlanda kyrkogård (bild 16). 1920- och 1930-talets familjegravvårdar är i övrigt enkla medelhöga smala stenar. Vården på bilden är från 1925 och står på Silbodals kyrkogård (bild 17).

Vid s.k. allmänområden, där mindre bemedlade erbjöds gravplats utan gravrätt, återfinns små stenar, små hällar, enkla järn- och träkors. Exemplet visar en allmän gravplats från 1925 i Blomskog (bild 18). På flera kyrkogårdar förekommer också betonggjutna vårdar av olika form. På Silleruds kyrkogård står bl. a. en vård av betong med marmorkors (bild 19).

1930-1960

Från 1930-talet introduceras låga och breda familjegravstenar, som ibland upptar hela gravplatsen. Bildexemplet visar en sten från 1936 på Västra Fågelviks kyrkogård (bild 20). I enlighet med modernismen och funktionalismen blir form och dekor allt stramare och alltmer stiliserad. Gravvårdarna blir också allt mer likartade. Många av 1940- och 1950-talets gravvårdar är låga och breda familjegravstenar. Röd granit och diabas är vanliga stensorter. Tempelformer är populära och dekoren är symmetrisk. Stenen med tempelform är från 1945 och finns på Silbodals kyrkogård (bild 21). Stenen i diabas är från 1950 och finns på Töcksmarks kyrkogård (bild 22).

1960-2010

Från 1960-talet blir polerad röd granit ett vanligt material, se exempel från 1962 på Silbodals kyrkogård (bild 23). Under 1970- och 1990-talet är låga, breda stenar vanliga. Dekoren är ofta asymmetrisk med naturmotiv som sädesax, skogsträd och fåglar, se exempel från år 1990 på Blomskogs kyrkogård (bild 24).

2000-talets stenar karaktäriseras av allt mer individualisering. Friare former bland gravvårdarna godkänns. På Västra Fågelviks kyrkogård finns en gravvård i form av en järnsculptur placerad på en stensockel. Skulpturen *Husängel* är från år 2002 och gjord av den tyske konstnären Volker Brüggeman (bild 25). Symboler och motiv som uttrycker den gravsattes intressen blir också vanligare. I Sillerud finns två originella träkors med skurna detaljer. Korset på bilden visar en fiskande man i en båt. På korset sitter också två blåmesar i trä (bild 26). Hjärtformen används ofta både som symbol och som gravstensform. Liggande naturstenar, och polerade granitstenar blir också allt vanligare i nyare tid. Fotografier förekommer i flera fall när det är unga personer som begravts.

KULTURHISTORISKT VÄRDE

Det kulturhistoriska värdet är inte statiskt och vad som anses vara kulturhistoriskt värdefullt varierar med tiden. Det som i sin samtid anses vara fult eller ointressant kan senare upphöjas till kulturarv. Kulturhistoriskt värde består av flera samverkande delvärden, vilka finns beskrivna i boken *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* av Axel Unnerbäck, och som kortfattat beskrivs nedan.

Kyrkogårdar och gravvårdar kan ge information om samhällets historia, både på lokal, regional och nationell nivå. De har då ett **samhällshistoriskt** och/eller ett **lokalhistoriskt värde**. Till exempel kan inskriptioner på gravvårdar berätta om vilka näringar som varit vanligt förekommande under olika tider, om specifika händelser eller om byar och gårdar som inte längre finns kvar. **Socialhistoriskt värde** gränsar ofta till samhällshistoriskt värde, men med fokus på människan i samhället. På kyrkogårdar speglas det sociala livet tydligt, då människor tidigare ofta begravdes på olika delar av kyrkogården beroende på klass och ekonomiska möjligheter att köpa en gravplats. Genom inskriptioner kan också män, kvinnor och barns status i samhället under olika perioder avläsas. **Personhistoriskt värde** kan tillskrivas gravvårdar över kända och intressanta personer.

Miljöskapande värde kan tillskrivas gravvårdar som i sig inte har ett högt kulturhistoriskt värde, men som genom sin placering eller som del i en grupp är viktiga för helhetsmiljön på kyrkogården. Även vegetation, murar, byggnader och andra inslag på en kyrkogård kan ha miljöskapande värde. Gravvårdar som är konstnärligt gestaltade kan tillskrivas **konstnärligt värde**.

Inskriptioner berättar mycket om bygden och människorna som levtt där, liksom om samhällets utveckling i stort. Vad som står skrivet på en gravvård är ofta typiskt för den tid då den tillkom. På gravvårdar från 1600-1800-talet och genom nästan hela 1900-talet finns många antika och kristna **symboler**. Idag har dessa symboler till stor del ersatts av dekorer och symboler med konstnärligt värde eller personliga förtecken.

I övrigt bör gravvårdar som är **tillkomna före mitten av 1800-talet** bevaras, eftersom de är hantverksprodukter från tiden före den industriella serietillverkningen av gravvårdar, och eftersom få såpass gamla gravvårdar finns bevarade. Även gravvårdar tillkomna från mitten av 1800-talet till 1930-talet kan vara hantverksprodukter väl värda att bevara. Gravvårdar kan vara bevarandevärda på grund av materialet som de är utförda i. Alla gravvårdar och gravanordningar i **gjutjärn** bör bevaras, eftersom de berättar om en unik konstruktionsperiod och många gjutjärnsdetaljer redan har försvunnit. Likaså bör gravvårdar och gravanordningar i **smidesjärn** bevaras. **Träkors** var länge vanligt förekommande på gravar. Få av dessa finns kvar på kyrkogårdarna på grund av materialets förgänglighet. Gravvårdar i **lokala material** eller hantverk bör bevaras.

Tidstypiska gravvårdar kan även pekats ut som kulturhistoriskt värdefulla. Syftet är då att visa på variationen i stil under olika tider. Dessa gravvårdar visar också tydligt på olika tidsskikt på kyrkogården. På en utvidgning från 1940-talet kan det vara viktigt att bevara gravvårdar från den perioden, medan det i ett kvarter med många gravvårdar från förra sekelskiftet är viktigt att bevara just dessa.⁷

---

⁷ Myhrberg 2012. Texten är med författarens och samfällighetens tillåtelse hämtad från *Bevarandeplaner för kyrkogårdar i Säffle pastorat*.

URVAL AV GRAVVÅRDAR

Urvalet av gravvårdar som ska bevaras har baserats på ovan nämnda kulturhistoriska värden, riktlinjer i Centrala Gravvårdskommitténs *Handbok för kulturhistoriskt inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar* och diskussioner i referensgruppen. De kulturhistoriskt värdefulla gravvårdarna delas in i kategorierna "mycket värdefull" och "värdefull", enligt Centrala Gravvårdskommitténs handbok.

De gravvårdar som klassas som **mycket värdefulla** ska bevaras när gravrätten återlämnas. De ska inte återanvändas och så långt som möjligt bevaras på ursprunglig plats. Viktigt att beakta är att det endast är gravplatser som tillfallit huvudmannen som definitivt kan bedömas som kulturhistoriskt värdefulla. De gravplatser som har en gravrättsinnehavare kan endast bli preliminärt bedömda och först när dessa återlämnats till huvudmannen kan de få en definitiv bedömning.⁸ Efter ett sådant förfarande kan de upptas på en särskild förteckning över kulturhistoriskt mycket värdefulla gravplatser/ gravanordningar.

De **värdefulla** gravvårdarna bör bevaras. Förändringar av värdefulla gravvårdar och återupplåtelse av gravplatsen kan ske, så länge det kulturhistoriska värdet inte minskar. Många av de värdefulla gravvårdarna ingår i ett sammanhang som ger dem miljöskapande värde och gör dem viktiga för kyrkogårdens eller ett kvarters karaktär. När det gäller gravplatser som är klassificerade som värdefulla, är det först när den blir återlämnad till huvudmannen som en definitiv bedömning görs om lämpligt sätt för återanvändning. Alternativt bedöms den då ha större bevarandevärde och klassificeras som mycket värdefull.

Gravvårdar där flera urvalskriterier samverkar har valts framför andra i de fall valmöjlighet medgetts. På senare anlagda kyrkogårdsområden är det svårare att bedöma vad som är tidstypiskt och kulturhistoriskt intressant. Dock har det funnits en önskan om att uppmärksamma olika decenniers gravvårdar, för att inte riskera att de går förlorade när gravrätter återlämnas. Därför bör nuvarande urval prövas på nytt i framtiden. Till exempel har nytillverkade smideskors av modell "Ekshäradskors" inte värderats vid någon av kyrkogårdarna.

I urvalsarbetet har det funnits en strävan efter att spegla olika sociala gruppers gravvårdar, exempelvis genom att också välja ut grupper av vårdar i anslutning till de f.d. allmänområdena. Därför återfinns enkla såväl som påkostade gravvårdar inom urvalsgrupperna. På äldre familjegravvårdar är det vanligt att endast mannens namn uppges. Det är i regel också männen som får en framträdande roll genom sina titlar. Ett genusperspektiv har därför applicerats, exempelvis genom att tillskriva värde till vårdar med inskriptioner som *Änkan*, *Hustrun* eller *Vår kära mor*. Att kunna avläsa skillnader mellan inskriptioner är av samhälls- och socialhistoriskt värde.

---

⁸ Formulering är hämtad ur Sandell, A, *Handbok för begravningsverksamheten* 2013, sid 169.

ÅTERANVÄNDNING AV VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

När en gravanordning som klassats som värdefull är/blir återlämnad kan gravvården/gravplatsen återanvändas, exempelvis genom att man slipar ned inskriptioner och gör nya. Dekor bör dock sparas. I de fall där inskriptionen bedöms vara av kulturhistoriskt intresse bör återupplåtelse ske utifrån vad som bedöms lämpligt i varje enskilt fall. En möjlighet är att man vänder på gravvården och gör en ny inskription. På så vis bevaras inskriptionen för eftervärlden. Återanvända gravvårdar bör föras med recyclingsymbol för att redovisa förändringen och för att uppmärksamma eventuell inskription på baksidan.

I vissa fall kan originalstenen lämnas orörd och en ny liggande sten tillföras. I undantagsfall kan en mycket stor gravplats (ej ramgrav) tillföras nya stående gravvårdar. De måste då placeras med rimligt avstånd till den kvarstående äldre stenen. Nyttillkomna gravvårdar ska underordna sig omgivande gravvårdar och anpassas vad gäller storlek, form och material. I de fall då det är uppenbart att en återlämnad sten inte är originalstenen, vid exempelvis en ramgrav, kan den återlämnade stenen tas bort. Den nya stenen bör anpassas efter omgivande gravvårdar.

För att bevara kyrkogårdens karaktär kan gravplatser med äldre gravanordningar återanvändas. Bildexemplet ovan visar en återanvänd gravvård från 1904. Stenen är vänd och dekoren har kopierats till den nya sidan (bild t.v.). Den äldre inskriptionen finns bevarad på baksidan (bild t.h.). Foto från Silbodals kyrkogård.